

4. Казьмирчук Г. Суспільно-політичний рух в Росії середини 20-х – початку 60-х років XIX ст. в дослідженнях істориків України (1956–1980 рр.) / Григорій Казьмирчук // Вісник Київ. ун-ту. Історичні науки. – Вип. 23. – К., 1981. – С. 70–79.
5. Козак Стефан. Українська змова і месіанізм. Кирило-Методіївське Братство / Стефан Козак; переклад з польської і ред. Миколи Лесюка. – Івано-Франківськ, 2004. – 252 с.
6. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1989. – 735 с.; Костомаров М. И. Твори / М. И. Костомаров: В 2-х т. – К.: 1990. – Т. 1. – 538 с.; Т. 2. – 779 с.
7. Куліш Пантелеймон. Чорна рада. Хроніка 1663 року / Пантелеймон Куліш... – К., 1990. – 271 с.
8. Левитський Н. В. Матеріали до історії літератури та громадських настроїв на Україні / Н. В. Левитский // ІР НАБ ім. В. Вернадського НАНУ. – Ф. 327. – № 788. – Арк. 16.

Г. Казьмирчук, д-р ист. наук,
М. Казьмирчук, д-р ист. наук
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

9. Марахов Г. И. С верой в будущее: Революционный демократ Н. И. Гулак / Григорий Иванович Марахов. – К.: Выща школа Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – С. 3–13.
10. Сарбей В. Г. Апостоли народної свободи / В. Г. Сарбей // Слов'янське віче – XXI століття. – 1996. – №3. – С. 134–138.
11. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Методіївське товариство / Григорій Якович Сергієнко. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 3–20.
12. Симоненко Рем. "Кирило-Методіївське" чи "українсько-слов'янське"? / Рем Симоненко // Київ. – 1996. – № 3–4. – С. 119.
13. Смолій В. А. 150-річний ювілей Кирило-Методіївського товариства / Валерій Смолій // Кирило-Методіївське товариство: люди, ідеї і традиції. – К., 1996. – С. 1.
14. Тулуб З. П. Моя жизнь / З. П. Тулуб. – К.: Киев – Париж – Дакар, 2012. – С. 10.

Надійшла до редколегії 29.08.13

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИОГРАФИИ КИРИЛЛО-МЕФОДИЕВСКОГО БРАТСТВА В КОНЦЕ 90-Х ГОДОВ XX СТ.

В статье анализируются исследования, которые были опубликованы к 150 летнему юбилею деятельности Кирилло-Методиевского общества. Это первые работы, где украинская историческая наука сделала успешную попытку освободиться от навязанной Советской властью заполитизированной оценки истории братства. Поколения историков, в том числе Г. Я. Сергиенко, В. Г. Сарбей, Ю. А. Пинчук пересмотрели свои выводы советского периода. Можно констатировать, что историей братства мало интересуются зарубежные ученые.

Ключевые слова: Кирилло-Методиевское братство, историография проблемы, дискуссионные вопросы, программные документы, братчики.

G. Kazmyrchuk, Doctor of History,
M. Kazmyrchuk, Doctor of History
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE TOPICAL ISSUES OF CYRIL AND METHODIUS BROTHERHOOD'S HISTORIOGRAPHY AT THE END OF 90TH OF XX CEN.

The article analyzes the studies that have been published on the 150th anniversary activities Cyril and Methodius Brotherhood. This is the first works, where Ukrainian historical science has made a successful attempt to get free from politicized evaluation of Brotherhood, which was pressed of the Soviet regime. Generations of historians, including G. Y. Sergienko, V. G. Sarbey, U. A. Pinchuk, revised their conclusions of the Soviet period. Can state that the history of the brotherhood is not enough investigated in foreign scientists.

Key words: Cyril and Methodius Brotherhood, historiography of the problem, controversial issues, program documents, bratchiki.

УДК 63.2 (4 Укр)

Я. Калакура, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

НАУКОВА ШКОЛА АРХІВІСТІВ ТА АРХЕОГРАФІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА

З'ясується процес зародження, формування та діяльності в Університеті Св. Володимира наукової школи архівістів та археографів, аналізується внесок її фундаторів і вихованців у становлення українського архівознавства та археографії.

Ключові слова: архівознавство, археографія, українська археографія, наукова школа, Університет Св. Володимира, Київська археографічна комісія, М.Максимович, М.Іванишев, В.Антонович, М.Грушевський.

Діяльність наукових шкіл з архівознавства та археографії ще не отримала належного висвітлення в українській історіографії. Наявні праці з історії архівної справи, Архівна енциклопедія, про Київську археографічну комісію, про Археографічну комісію НТШ, про наукову школу В.Антоновича в Київському Університеті Св. Володимира лише частково зачіпають цю проблему в загальному контексті розвитку історичної науки, зародження українського джерелознавства, архівознавства та археографії, діяльності їх фундаторів М. Максимовича, М.Костомарова, М.Іванишева, В.Антоновича та ін. [4, 5, 6, 7, 11, 18, 26, 29]. Постановка питання про школу архівістів та археографів в Університеті Св. Володимира базується на вже доведених в науці фактах про те, що саме в його стінах були ініційовані джерелознавча, архівознавча та археографічна діяльність у Києві, створення при безпосередній участі учених університету археографічної комісії, архіву давніх актів, нумізматичного музею, підготовки фахівців з необхідними знаннями та навиками у цій сфері [12, 14, 19]. Системне і цілісне осмислення взаємодії цих факторів у контексті Київської

наукової школи істориків-документалістів надає пропонуваній розвідці актуальності та новизни.

Актуальність поставленої проблеми зумовлюється кількома чинниками. По-перше, в сучасних умовах зростає роль архівознавства та археографії як спеціальних галузей історичної науки, що займаються пошуком, виявленням, вивченням, збереженням і опублікуванням архівних та інших документальних ресурсів, писемних пам'яток з метою залучення їх до наукового і культурного суспільного обігу [13, 21, 26]. По-друге, підвищується суспільний інтерес до історії українського архівознавства та археографії, але, на жаль, історикам ще не вдалося створити цілісну історію цих галузей української науки, відсутній і національний підручник з археографії, а створення таких праць неможливе без з'ясування внеску викладачів Київського університету в розвиток архівістики та археографії. По-третє, без належного дослідження архівознавчої та археографічної діяльності університетських учених залишається в повно й історія самого університету, який у 2014 р. відзначає своє 180-річчя. І, нарешті, вивчення і висвітлення

співпраці викладачів університету та Київської археографічної комісії, аналіз нагромадженого досвіду має важливе пізнавальне та світоглядно-виховне значення для сучасного етапу співробітництва кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, для підготовки і виховання нової генерації українських архівістів та археографів.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати передумови, мотиви та процес формування наукової школи архівістів та археографів в Київському університеті Св. Володимира, простежити основні етапи участі його вчених у заснуванні та роботі Археографічної комісії та Архіву давніх актів, охарактеризувати фундаторів, склад, лідерів та діяльність цієї школи, окреслити її роль у подальшому розвитку архівознавчих та археографічних студій в Україні. Ця мета досягається з урахуванням напрацювань попередників і комплексу опублікованих [3, 8, 24, 25] та архівних джерел, зокрема фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ф. 442 – Канцелярії київського, волинського, подільського генерал-губернаторів), Державного архіву м. Києва (Київський університет ім. Т.Г. Шевченка), а також Інституту рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського.

Наукознавство трактує наукову школу як особливу різновидність організації дослідницької роботи і підготовки фахівців з певної галузі знань, як неформальний колектив і своєрідний організм дослідників різних поколінь, який базується на визнанні наукового авторитету її лідера, на спільних методологічних принципах, на загальній проблематиці [28, С.3-4]. Жодна школа, в тому числі й архівознаво-археографічна, не може виникнути на голому місці, без відповідних передумов і фундаторів. Між тим архівознавча та археографічна традиція в Україні має давнє коріння і пов'язана із зародженням архівної справи у княжі часи, розгортанням збиральницької та антикварної діяльності середини і другої половини ХУІІІ ст. Це була й захисна реакція на процес нищення пам'яток минулого, поглинання української старовини з боку Речі Посполитої та Росії. Українські історіографи та архівознавці відносять до числа перших архівістів і археографів С.Лукомського, С.Окольського, В.Рубана, Ф.Туманського, О.Бодяньського, М.Бантша-Каменського та ін.[7] Важливим чинником активізації архівознавчих та археографічних студій стало заснування університетів у Харкові, Києві, Одесі, Чернівцях, діяльність найстарішого університету у Львові, а також "Руської трійці", Наукового товариства ім. Т.Шевченка та його Археографічної комісії і, звичайно, Київської археографічної комісії.

Біля витоків наукової школи архівістів та археографів в Університеті Св. Володимира стояв його перший ректор, видатний вчений і громадський діяч, автор численних наукових праць Михайло Максимович [17]. На час його приїзду до Києва (1834 р.) тут уже був нагромаджений деякий досвід археологічної, архівознавчої та археографічної роботи. Істотний вплив на неї мали діяльність істориків, архівістів та археографів Відня, Вільно, Варшави, Берліна, Кракова, Львова, а також вчених Петербурзької Академії наук і Московського університету. Як відомо, помітну роль у розвитку археографії в Україні відіграв гурток любителів старовини М. Рум'янцева, діяльну участь в якому протягом багатьох років брав викладач Київської гімназії М. Берлінський. Джерельні свідчення з історії Києва досліджував відомий вчений, автор багатьох праць Є.Болховитінов. Паралельно з розкопками Десятинної церкви, започат-

кованими ще з ініціативи Петра Могили, які проводив археолог-аматор К. Лохвицький, йшли пошуки писемних джерел з історії Києва. І все ж безпосереднє підґрунтя для формування археографічної школи в Університеті св. Володимира та створення Київської археографічної комісії заклав М.Максимович. Інтерес у нього до пам'яток української минувшини проявився ще в гімназійні та університетські роки. Відвідуючи численні міста й села України, він знаходив історичні документи, які зберігалися у приватних осіб, народні пісні та думи, робив виписки, залучав їх до наукових розвідок.

Ставши ректором Київського університету і фактичним заступником попечителя Київського учбового округу, М.Максимович намагався згуртувати навколо себе істориків з метою формування джерельної бази й збагачення знань про Україну і український народ. Це спонукало його порушити питання про створення на базі університету археографічної комісії з метою активного пошуку, виявлення, вивчення та публікації історичних пам'яток. За ініціативою М. Максимовича, у 1835 р в Києві був заснований "Тимчасовий комітет для розшуку старожитностей", який мав за мету збирання історичних пам'яток і проведення археологічних розкопок. Проте, не маючи належних коштів, комітет виявився неспроможним вести регулярну археографічну роботу. В 1841 р. М. Максимович знову повернувся до створення в Києві Історичного товариства історії та старожитностей, опрацював його статут, передав пропозиції генерал-губернаторові Д. Бібікову, але вони були оцінені як чергові "українофільські проекти". Тим не менше, як наслідок наполегливих клопотань М. Максимовича, інших істориків і громадських діячів Києва царський уряд дозволив київському генерал-губернатору Д. Бібікову заснувати в Києві "Временный комітет для изыскания древностей", а при Київському університеті створити "Ученную комиссию" [3, С.6], а з 1843 р. започатковується діяльність "Временной комиссии для разбора древних актов при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе". М. Максимович разом з С. Шодуаром, М. Іванишевим, В. Домбровським та ін. взяв участь у підготовці плану діяльності комісії. За ініціативою М.Максимовича, для виявлення цінних архівних документів, а також з метою відтворення зовнішнього вигляду архітектурних пам'яток до роботи в Комісії був залучений Т. Шевченко. М.Максимович був причетний і до створення в 1852 р. при Університеті Св. Володимира Київського центрального архіву давніх актів, в якому відкладалися на постійне зберігання зібрані Комісією численні документи і матеріали. Будучи редактором "Памятников словесности и народного образования", вчений наполегливо вивчав актові матеріали, особливо ті, що стосувалися розвитку освіти і культури на Україні. Він відвідував архівні сховища монастирів, церков, а також поміщицькі садиби, вивчав усі архівні документи, які привозили в Київ не тільки з України, а й з архівів Москви, Вільно, Варшави, Кракова, в яких містились багатющі свідчення з української історії. Вчений зібрав численний документальний матеріал про діяльність Луцького й Київського братств і підготував їх до друку. М. Максимовича цікавив, передусім, народ, його життя й праця, добре розуміючи значення джерел створення повноцінної історії України [27, арк.199-200]. В липні 1845 р. під редакцією М.Максимовича вийшов з друку перший том документів під назвою "Памятники, изданные Киевской Комиссией для разбора древних актов".

Працюючи в Комісії, М. Максимович приділяв багато уваги підготовці історичного альманаха "Кієвлянин", який став найпомітнішим явищем серед інших альманахів і посів важливе місце в історії української видавничої

справи. Учений зазначав, що розпочав видання з думкою протидіяти різним помилкам, перекрученням та хибним деяких авторів. Джерельно-археографічну цінність мали опубліковані на його сторінках матеріали про історичне минуле Києва, написані на підставі великої кількості архівних документів, у т.ч. статті самого М. Максимовича.

У зв'язку з погіршенням стану здоров'я М. Максимович був змушений відійти від активної роботи в університеті і поселитися в с. Прохорівці, недалеко від Канева, але при цьому він не припинив наукової діяльності, продовжуючи співпрацю з Археографічною комісією і контактуючи з багатьма діячами, зокрема "Руської трійці" в Галичині – М. Шашкевичем, І. Вагилевичем і Я. Головацьким, які називали його пастирем і отцем української мови. Він продовжував відвідувати міста й села Подніпров'я, виявляв історичні документи, робив різні виписки, а копії надсилав до Київської археографічної комісії для опублікування, роботою якої та матеріалами, які вона друкувала не переставав цікавитися до кінця свого життя.

Значним внеском у вітчизняну археографію було підготовлене М. Максимовичем "Повідомлення про південноруські літописи, що видані Миколою Білозерським у Києві в 1856 році". Серед них особливо виокремлював "Чернігівський літопис" (XVII ст), написаний "южноруськими людьми". М. Максимович глибоко вивчав й інші історичні документи, багато працював над їх текстами як історик, археограф і лінгвіст [22]. Він близько 30 років досліджував "Слово о полку Игореве", зробив його переклад українською мовою, уточнив багато фактичних даних з цього твору. За великий науковий внесок у галузі історії та філології, в археографічні дослідження М. Максимович був обраний почесним членом ради Київського університету та інших наукових і навчальних закладів. Він причетний до створення та діяльності Історичного товариства Нестора Літописця, був його почесним членом, а саме товариство стало важливим чинником формування наукової школи архівістів і археографів.

Отже, М. Максимовичу як видатному вченому-продознавцю, філологу, історичному етнографу, фольклористу судилося стати й визначним джерелознавцем, архівознавцем, археографом, одним із фундаторів відомої наукової школи в Університеті Св. Володимира.

Почин М. Максимовича підхопив і продовжив професор юриспруденції університету Микола Іванишев, який від самого заснування Археографічної комісії був її активним членом, а з 1859 по 1863 рік обіймав посаду головного редактора. Саме перед ним постали нові питання щодо типу, виду, форми, структури, проблематики, методів публікації історичних джерел, які надходили до Комісії. Він безпосередньо причетний до заснування усіх видань Комісії, включаючи згадані "Памятники". М. Іванишев апробував деякі нові принципи видання документальних джерел, зокрема вперше включив до заголовків не тільки вихідні дані документів, але й анотацію, покликану полегшити подальше використання джерела, пошук необхідної досліднику інформації. У дослідницьких передумовах до перших двох томів АЮЗР М. Іванишев висунув і обґрунтував на підставі аналізу великого комплексу джерел ряд положень, що знайшли визнання, і розвивалися наступними поколіннями вчених, а опрацьовані ним принципи археографічного оформлення документів були закріплені і в інших виданнях Комісії, вони витримали випробування часом і слугували орієнтиром професійної підготовки фахівців з історії, права та філології.

Відаючи належне внеску М. Максимовича та М. Іванишева у створення підґрунтя школи архівістів і археографів Університету Св. Володимира, слід визнати, що найвагомий внесок у її формування належить видат-

ному українському історичному діячу, археографу і археологу, ініціатору заснування Центрального архіву давніх актів, лідеру наукової школи істориків-документалістів Володимиру Антоновичу [24, 25]. Саме завдяки його інтелекту, педагогічній, та організаційній діяльності, археографічна школа університету стала за своєю суттю першою українською науковою школою з архівознавства та археографії. Її створення завершилося в умовах, коли вчений, не пориваючи з університетом, став головним редактором Київської археографічної комісії. В. Антонович чудово розумів, що без системних і цілеспрямованих археографічних студій, без створення належної джерельної бази не можливо ґрунтовно дослідити історію українського народу і підготувати фахових істориків. Двадцять років він плідно працював головним редактором Київської комісії для розгляду давніх актів (1863-1883) і за цей час виявив, дослідив, опублікував і залучив до наукового обігу величезний масив унікальних документів. Загальна кількість здійснених ним документальних публікацій набагато перевищувала друковану продукцію будь-якого іншого члена Археографічної комісії. В. Антонович відредагував і видав 9 томів "Архива юго-западной России", у яких вміщено близько 2200 документів, 3 томи літописних пам'яток. В ухвалі Комісії від 25 лютого 1874 р. йдеться про видачу грошової премії В. Б. Антоновичу за те, що він зібрав 8000 історичних документів [23, С. 335].

На той час Комісію очолював М. В. Юзефович, який на перших порах закривав очі на українофільські погляди вченого, однак згодом виявився причетним до зловісного "Емського акту" (1876 р.), що забороняв видання і розповсюдження української друкованої продукції, її ввезення із-за кордону, але й усунення вченого з посади головного редактора Комісії у зв'язку з участю в українському національно-визвольному русі. Доказом цього є підлий "Донос М. В. Юзефовича на В. Б. Антоновича", у якому говорилося, ніби головний редактор "... совершенно уклонился от всяких по Комиссии занятий". Насправді основним аргументом усунення було те, що він був визнаний "неудобным" [10], оскільки його діяльність, спрямована на популяризацію ідей національного відродження, зростання самосвідомості народу, активізацію українознавчих досліджень, була дисонансом великодержавної політики царської адміністрації. Тому не випадково, що, залишившись фактично без головного редактора, Комісія протягом чотирьох років (1879 – 1882 рр.) не випустила жодної публікації й опинилась у стані глибокої кризи. Упродовж дев'яти років (1877 – 1885 рр.) після прийняття Емського акту вийшло лише чотири публікації (один том АЮЗР, Літопис Самовидця і два томи показчиків), тобто понад удвічі менше, ніж у середньому з 1843 до 1916 рр. Замість В. Антоновича на посаду головного редактора був запрошений відомий історик М. Владимирський-Буданов, який мав суттєво інші політичні орієнтації.

Повертаючись до постаті В. Антоновича як лідера археографічної школи, варто наголосити, що здійснені ним публікації історичних джерел відзначалися великою тематичною різноманітністю і новизною. Як дослідник він торкався багатьох недостатньо вивчених проблем історії України, особливо пов'язаних з історією українського козацтва. Цій тематиці він присвятив чотири томи 3-ї частини АЮЗР. Перший з них вийшов 1863 р., останній – 1902 р. Такий стійкий інтерес до козацтва випливав не тільки з наукових інтересів вченого, але й був зумовлений його громадянською та світоглядною позицією. Активізація й зростання національно-визвольного руху в другій половині XIX ст., підвищення ролі народних мас у житті країни, пильна увага до цих

проблем у суспільних науках, історії, літературі, мистецтві визначили появу публікацій про козацтво у виданнях Київської комісії. Тогочасні умови змушували В. Б. Антоновича переглянути прийняті Комісією хронологічні рамки публікацій історичних джерел. Якщо на першому етапі у виданнях Комісії траплялися лише поодинокі документи початку XVIII ст., то починаючи з 1860-х рр. вони домінують.

Говорячи про В. Антоновича як про лідера школи архівістів та археографів, слід наголосити, що він завжди показував прекрасний приклад своїм учням, як треба ставитися до роботи з джерелами. Це можна простежити на матеріалах АЮЗР, де друкувалися джерела з соціально-економічної історії та історії козацтва. Він порушив важливі питання щодо соціального складу козацтва, його стосунків з іншими станами українського суспільства, контакти з сусідніми народами наприкінці XVII – на початку XVIII ст., висловив ряд принципово важливих положень світоглядно-методологічного характеру, доводячи, зокрема, роль народних мас в історії (насамперед селянства), як найважливішої умови перемоги у війні з Річчю Посполитою

У контексті нашої теми дуже важливо звернути увагу на повчальний характер археографічного оформлення публікацій документальних джерел за редакцією В. Антоновича, яке включало заголовки з назвою документу і його стислим змістом, датою написання, а в листах зазначалися імена кореспондентів. Після документа вміщувалась легенда (назва і номер актової книги чи іншого джерела, номер відповідних аркушів). Водночас у публікаціях В. Антоновича, як правило, відсутні археографічні та джерелознавчі коментарі, дуже рідко трапляються підрядкові примітки. Це було певним відступом від археографічної практики, яку виробив М. Іванишев. До сказаного варто додати, що В. Антонович чи не першим в українській історіографії започаткував публікацію документів як додатків до своїх праць і статей [1, 3].

Ще сучасники – колеги, учні й навіть опоненти В. Антоновича дивувалися масштабами його архівної та археографічної праці, продуктивність якої була неймовірною. Наприклад, у травні 1880 р. він повідомляв О. О. Котляревському, що опрацював за три місяці в Інституті Оссолінських у Львові 50 рукописів, із них: 10 неопублікованих літописів, 12 мемуарів і близько 54 акти. Усі тексти дослідник переписував власноруч, створюючи відповідні копії. Варто зважити на те, що тексти були написані різними мовами, почерками, різними типами письма (скоропису) XVII ст. Треба було мати цілий комплекс спеціальних знань і навиків і, звісно, великий досвід, настирливість, щоб так багато і успішно працювати з документами. Оцінюючи цю працю вченого, М. Кордуба зазначав: "Тільки той, хто сам займався сим ділом, зможе як слід оцінити, скільки мозольного труду та фахової ерудиції вимагає вибір з безмежних засобів архіву, від читання та приладження до друку, вкінці видання з потрібним науковим апаратом актового джерельного матеріалу" [15, С. 157].

Трудомістка праця в архівах і публікація документів для В. Антоновича не були самоціллю. Вони стали тією базою, що визначила усю його наукову діяльність як історика-документаліста, синтетика і зумовила прикметну ознаку усіх його праць і викладацької роботи. Йдеться про суворий документалізм, побудову історичних реконструкцій та узагальнень лише на джерелах, уникання будь-яких "наукових вигадок", тобто все те, що було властиве домінуючому в XIX ст. позитивістському напрямку історичних студій. Розглядаючи повчальний досвід археографічної, архівної та джерелознавчої праці В. Антоновича, вважаємо доцільним звернути ува-

гу на високий рівень аналізу і критики опублікованих джерел, принципи та систему їх видання, теоретичні засади його археографічної та джерелознавчої практики.

Невід'ємною складовою школи була педагогічна діяльність В. Антоновича, його лекційний курс з джерелознавства, в якому порушувались ключові питання теорії і практики джерелознавства та археографії [2]. Особлива увага зверталась на видову класифікацію джерел, їх прив'язування до певних етапів історії України. Вчений навчав студентів систематизувати актовий матеріал, здійснювати атрибуцію наративних пам'яток, встановлювати час їх створення, авторство, доводити вірогідність пам'яток. Авторитет В. Антоновича як знавця архівів і документів був настільки великий, що його було залучено до складу урядової Комісії про виявлення піддроблених актів про дворянство у київському Центральному архіві давніх актів. За свідченням І. Каманіна, В. Антонович, виявивши в архіві чимало фальшивих документів, піддавав їх глибокому аналізу та джерелознавчій критиці. "Він... власними силами... утворив науку про автентичні та підроблені документи" [20, С. 69].

Отже, В. Антонович своєю постаттю і творчістю блискуче поєднав академічну діяльність у стінах Університету Св. Володимира, де під його началом сформувалася наукова школа істориків-документалістів, з винятково важливою роботою як головного редактора, наукового керівника і автора багатьох проектів і матеріалів Київської археографічної комісії. Результатом цього співробітництва стало формування і діяльність першої в Україні наукової школи, в рамках якої було підготовлено чимало археографів, архівістів та джерелознавців. Він виявив, зібрав, опрацював і видав великий корпус документальних і нормативних джерел, його публікації відкрили нові напрями подальшої джерелознавчої та археографічної діяльності в Україні. До того ж, В. Антонович постійно дбав про продовження і розвиток традицій української археографії, він залучав до археографічної роботи молодих талановитих вчених, серед яких О. Левицький (у майбутньому один із засновників Української Академії наук, її третій президент) та найталановитіший учень В. Антоновича М. Грушевський, який пішов далі свого вчителя [25, С. 101]. Головним здобутком науково-організаторської діяльності В. Антоновича як в університеті, в Комісії, так і за їх межами, стала поява цілої плеяди дослідників української історії, об'єднаних у рамках неформальної організації, що отримала в історіографії статус історичної та археографічної школи.

Університет і Археографічна комісія стали одним з центрів формування кадрів української археографії. У цій роботі брали участь видатні історики України, безпосередні члени Комісії – М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Іванишев, В. Іконников, О. Левицький, І. Каманін, М. Владимирський-Буданов, М. Довнар-Запольський та ін. Із стін цієї школи та співробітництва з Київською комісією розпочав археографічну діяльність М. С. Грушевський, який пізніше очолює Археографічну комісію Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, заснував львівську наукову школу істориків, а відтак і київську. Саме в публікаціях Київської археографічної комісії вперше з'явилося чимало історичних досліджень провідних українських істориків, з яких поступово вимальовувалася цілісна історія України та її народу. Вони привертали до себе увагу наукової громадськості, викликали навколо себе наукові дискусії, виходили пізніше окремими виданнями.

Розроблені представниками старшої генерації школи В. Антоновича канони історичних та джерелознавчих досліджень, археографічні правила отримали продов-

ження в 90-х роках XIX – на початку XX століття у працях молодшого покоління київських істориків: М. Грушевського, В. Доманицького, Л. Добровольського та ін. Традиції школи, закладені її фундаторами, підхоплені, розвинуті, збагачені і з певними модифікаціями, знайшли продовження та розвиток у сучасних умовах. Осередком підготовки фахівців та наукових студій з цього напрямку виступає кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Шевченкового університету, яка тісно співпрацює з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України та Археографічною комісією Академії наук [14]. В її складі відомі історіографи, архівознавці, джерелознавці, археографи І.Войцехівська, Я. Калакура, С. Павленко, М. Палієнко, Ю.Сорока, М.Щербак та ін., які творчо збагачують традиції та примножують надбання своїх попередників і учителів – Ф.Шевченка, В. Стрельського, М.Варшавчика, В.Замлинського, Б.Корольова, С. Яковлева та ін.

Таким чином, наукова школа архівістів та археографів Університету Св. Володимира сформувалася в середині та другій половині XIX ст. у процесі співпраці учених університету, Київської Археографічної комісії та Центрального архіву давніх актів і поступово набула загальноукраїнського характеру. Дослідження її діяльності дозволяє зробити декілька узагальнень та підсумкових висновків:

а) передумовою формування наукової школи стали архівознавчі та археографічні студії, видання документальних та інших джерел в Україні, які базувалися на давніх власних і європейських традиціях;

б) одним із суттєвих наслідків співпраці істориків університету з Київською археографічною комісією стало формування в рамках школи істориків-документалістів потужного осередку архівістів та археографів на чолі з видатним українським істориком Володимиром Антоновичем, який можна розглядати як загальноукраїнську архівно-археографічну школу. До її формування в тій чи іншій мірі причетні М.Максимович, усі головні редактори Комісії, зокрема професори Київського університету М. Іванишев, В. Антонович, М. Владимирський-Буданов, М. Ясинський, а також М.Грушевський з відповідним осередком у Львові.

в) з погляду формування школи архівістів та археографів в Університеті Св. Володимира особливо важливу роль відіграв той етап діяльності Комісії, який пов'язаний із постаттю В.Антоновича – спочатку діловода Комісії, а відтак головного її редактора.

г) участь викладачів університету у видавничій діяльності Комісії, в роботі Наукового товариства Нестора Літописця, часопису "Киевская старина" стимулювала наукові дослідження з історії України як в університеті, так і за його межами, сприяла створенню джерельної бази, опрацюванню наукових методик дослідження історичних джерел, археографічних правил публікації документів. Окрім того, вона сприяла розвитку історичного джерелознавства, архівознавства, археографії та історіографії загалом;

д) науковій школі архівістів та археографів Київського університету належить вагомий внесок у розвиток українського джерелознавства, архівознавства, археографії та спеціальних історичних дисциплін – дипломатички, палеографії, генеалогії, картографії, топоніміки, нумізматики тощо. Вона напрацювала великий досвід наукових студій, видавничої діяльності та підготовки фахівців, заклала міцні традиції для наступного поступу

української історіографії. Значення цього досвіду з перспективи його застосування можна окреслити наступним форматом: а) прямим спадкоємцем традицій школи архівістів та археографів виступає кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яка у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, державними архівами та іншими інституціями продовжує і збагачує ці традиції, беручи участь у дослідженні та публікації джерельних свідчень з історії України, у підготовці молодшої генерації фахівців; б) назріли об'єктивні умови для перевидання підручника з архівознавства і створення спільними зусиллями навчального посібника з української і зарубіжної археографії.

Список використаних джерел:

1. Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – 816 с.
2. Антонович В.Б. Курс лекцій з джерелознавства. 1880-1881. – К., 1995. – 108 с.
3. Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Т.2. – К.: Заповіт, 1997. – 448 с.
4. Архівознавство. Підручник./ за ред. Я.Калакури, І.Матяш. – К., 2002. – 356 с.
5. Боряк Г.В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр "Археографічна україніка": Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – 308 с.
6. Журба О.І. Київська археографічна комісія. 1843-1921. Нарис історії та діяльності. – К.: Наукова думка, 1993. – 186 с.
7. Журба О.І. Становлення української археографії: люди, ідеї, інституції. – Дніпропетровськ, 2003. – 316 с.
8. З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників/ Упорядн. В.І.Ульяновський, В.А.Короткий: У 2 кн. – Кн.1. – К.: Заповіт, 1994. – 398 с.
10. Інститут рукопису НБВ. – Ф. 1, спр. 11850.
11. Ісаєвич Я.Д. Українська археографія в XVII-XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1964. – Вип.1. – С.174-188.
12. Калакура Я. Археографічна школа Університету Св. Володимира // Український археографічний щорічник: Нова серія. – Вип.16/17. – К., 2012. – С.222-233.
13. Калакура Я. Історичні та теоретико-методологічні засади української археографії // З любов'ю до народів: ювілейний збірник на пошану В.І.Наулка. – К., 2013. – С.59-67.
14. Калакура Я., Щербак М. Центр архівістики та джерелознавства в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка // Студії з архівної справи та документознавства. – Т.12. – К., 2004. – С.156-161.
15. Кордуба М. Володимир Антонович // Літературно-науковий вісник, 1928. – Кн. 6. – С.151-161.
16. Левицький О. 50-летие Киевской комиссии для разбора древних актов. – К., 1893. – С. 6.
17. Максимович М. О. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва, України. – К.: Вища школа, 2004. – 502 с.
18. Нариси історії архівної справи в Україні. – К.: КМ Академія, 2002. – 612 с.
19. Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка / В.В.Різун, М.С.Тимошук та ін. – К., 2004. – 437 с.
20. Невидані спомини І.М.Каманіна про В.Б.Антоновича // Україна, 1928. – №6. – С. 63-70.
21. Папакін Г.В. Археографія // Спеціальні історичні дисципліни: Довідник. – К.: "Либідь", 2008. – С.22-29.
22. Рясна О.О. Видавничі та редакторські діяльності Михайла Максимовича. Автореф. дис...канд.філол. наук. – К., 2006. – 18 с.
23. Ткаченко М.А. Археологічні студії Володимира Антоновича // Український археографічний збірник. – Т.3. – К., 1930. – С. 325-346.
24. Ульяновський В. І. Син України. Володимир Антонович: громадянин, учений, людина // Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С.5-76.
25. Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 218 с.
26. Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – 880 с.
27. ЦДІАК України. – Ф. 442, 1843, спр. 232, ч. I, арк. 200.
28. Школи в науці. – М.: Наука, 1977. – 570 с.
29. Яковлев С.О. Українська радянська археографія. – К.: КДУ, 1965. – 176 с.

Надійшла до редколегії 30.08.13

Калакура Я., проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

НАУЧНАЯ ШКОЛА АРХИВИСТОВ И АРХЕОГРАФОВ УНИВЕРСИТЕТА СВ. ВЛАДИМИРА

Выясняется процесс формирования и деятельности в Университете Св. Владимира научной школы архивистов и археографов, анализируется вклад ее фундаторов и воспитанников в становление украинского архивоведения и археографии.

Ключевые слова: архивоведение, археография, украинская археография, научная школа, Университет Св. Владимира, Киевская археологическая комиссия, М.Максимович, В.Антонович, Н.Иванишев, М.Грушевский

Kalakura Ya., Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SCIENTIFIC SCHOOL OF ARCHIVISTS AND ARCHAEOGRAPHERS OF THE UNIVERSITY OF ST. VLADIMIR

It is clarified the process of conception, formation and activities at the University of St. Vladimir scientific school of archivists. They analysed the contribution of its founders and pupils in the formation of the Ukrainian archival studies and archeology.

Keywords: archival studies, study of early texts, the Ukrainian study of early texts, scientific school, University of St. Vladimir, the Kiev the archaeological Commission, M.Maximovich, V.Antonovich, N.Ivanishin, M.Hrushevsky.

УДК 930.1:94 (477) 336.14 "192"

В. Колесник, д-р іст. наук, проф.,
О. Чеберяко, д-р іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ СРР У 1920-ТІ РОКИ

Виділено основні групи джерел дослідження організаційно-правових та соціально-економічних основ функціонування бюджетної системи Української СРР у 1920-ті роки, розкрито їх особливості та значення.

Ключові слова: джерела, архівні документи, опубліковані документи, збірники документів, періодичні видання, статистичні джерела, бюджет, бюджетна система, Українська СРР.

Універсальних методологічних принципів та підходів до системного вивчення джерел, якщо вони взагалі можливі, науковці не створили. Кожен дослідник ставить перед собою мету і конкретні завдання, застосовуючи вибірково метод добору джерел, групує їх за інституційним, інформаційним, проблемно-тематичним, хронологічним принципами, критично і виважено класифікуючи їх за носіями інформації про об'єкт та предмет дослідження. Поділяючи джерела на опубліковані та неопубліковані, дослідники соціально-економічної історії надають перевагу архівним документам і матеріалам. Останні справді приваблюють оригінальністю, хоча архівні фонди, судячи із сучасних археографічних студій, можуть бути неповними [1]. Науково-пізнавальна цінність архівних джерел, як і будь-яких інших, залежить від їх походження, масовості, інформативного наповнення, оригінальності, видового розмаїття, кількості однотипних документів (листи, протоколи тощо), а не від грифу "таємно" чи статусу.

Інституційний та адміністративно-територіальний принципи формування бюджетної системи в УСРР 1920-х рр. передбачали наявність функцій і повноважень, делегованих партійним, радянським, господарським та громадським структурам. Відтак їхня повсякденна номенклатурна діяльність відклалася в архівних фондах, без виявлення та використання яких неможливе об'єктивне дослідження бюджетних відносин в УСРР 1920-х рр. Архівні джерела є базовими, позаяк немає колективних та індивідуальних монографій, тематичних збірників документів з історії бюджетної справи в Україні.

Основна колекція архівних документів і матеріалів для дослідження процесу становлення та функціонування бюджетної системи УСРР у 1920-ті рр. зосереджена у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). У архівному фонді Народного комісаріату фінансів УСРР зосереджено 25 тисяч одиниць збереження. Тут знаходяться документи і матеріалам, які безпосеред-

ньо стосуються структури і функцій бюджету: звіти й огляди податкових органів, доповіді їх працівників, відомості, статистичні таблиці та інформаційні матеріали про надходження податків, огляди і зведення фінансово-економічного бюро НКФ УСРР про доходи і розподіл видатків державного, місцевих бюджетів, статистичні дані про порівняння бюджету УСРР з довоєнними бюджетами українських губерній, кошториси витрат об'єднаних і не об'єднаних наркоматів. У архівних справах є десятки документів – фінансові звіти та огляди, пояснювальні записки до проектів державного бюджету, протоколи бюджетних нарад, стенограми засідань колегії Наркомфінансу УСРР. Щоправда, їм притаманна структурна та видова однотипність, зумовлена уніфікацією системи управління та бюрократичними методами діяльності органів влади. Але це не применшує інформаційного значення цих оригінальних джерел.

Широкий комплекс документів міститься про роботу бюджетного управління НКФ УСРР: протоколи засідань, звіти про діяльність, доповідні записки, службові листування, пояснювальні записки до проектів розпису видатків держбюджету, протоколи засідань міжвідомчих бюджетних нарад, аналітичні огляди стану місцевих бюджетів. У фонді Наркомфінансу УСРР збереглася унікальна відомча статистика про бюджетне фінансування промисловості та народного господарства загалом, про джерела доходної частини бюджету, а також про кредитування республіканських наркоматів у 1921–1923 рр., що дуже важливо, адже мова йде про початковий період формування бюджетної системи. Так, "Зведення загальнодержавних доходів і видатків за розписом на січень–вересень 1922 р.", яке знаходиться в архівному фонді НКФ УСРР, фактично є зразком першого державного бюджету [39, спр. 451, арк. 30–32]. Протоколи засідань колегії НКФ УСРР та матеріали до них рівномірно охоплюють усі 1920-ті рр., тому є всі підстави на основі їх аналізу обґрунтувати